دەوری «تا»
لە زمانی کوردیدا

بەشەکانی ئاخاوتنی زمانی کوردی، لەڕووی واتا بەخشینەوە، دەکرێن بە دوو بەشەوە، وەک وشەی تەواوو، وشە ناتەواوەکانی، ئامرازەکان دەگرنەوە، کە بوونی سەربەخۆیان هەیەو بەتەنها واتایان روون و ئاشکرا نییە، بەڵکو لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی تر، یا لە رستەسازیدا دەوریان بەتەواوی روون دەبێتەوە. یەکێک لەو بەشە ناتەواوانەی ئاخاوتن ئامرازی پەیوەندی (١) (Prepositon)و ئامرازی لێکدەری رستەی لێکدراوو(٢) ئامرازی بەستنی رستەی ئاڵۆزە (Conjunction) (٣): کە بوونی سەربەخۆیان هەیە لە رواڵەتدا، بەڵام واتایان لەتەک وشەی ترو رستەدا بەدیاردەکەوێت.

یەکێک لەو ئامرازانەی کە ناونیشانی لێکۆڵینەوەکەمانە، مۆرفیمی «تا»یە. ئەم مۆرفیمە (وشەبەند) لە زمانی کوردیدا لەمەو پێشەوە، لەلایەن زمانەوانی ترەوە باسکراوە، بەڵام بەکورتی و بەتەواوی روون نەکراوەتەوەو، دەورە جیاجیاکانی جێگای روون کردنەوەیە.

لێرەدا پێش ئەوەی بیروڕای خۆم، لە لێکۆڵینەوەکەدا بخەمەڕوو، بەپێی تواناو ئەو سەرچاوانەی کە لەبەر دەستماندان، بیروڕای جیاوازی زمانەوانان دەربارەی «تا» لە زمانی کوردیدا، وەک کارێکی زانستی دەخەینەڕوو پاشان

بیروڕای خۆمیان لەسەر دەدەم.

«سەعید سدقی» (تا)ی بە «ئەداتی ئینتیها» داوەتە قەڵەم لەم نموونانەیدا: «دەخوێنم هەتا دەمێنم، تا ماوم دەخوێنم، هەتا مردن کردنە» بڕوانە «صرف ونحوی کوردی ل ٦٩،٥٤» راستە «تا» لێرانەدا (کۆتایی) دەگەیەنێت، بەڵام راستەکەی ئەوەیە «تا»ی ئەو نموونانە یەکەم ئامرازی بەستنی رستەی ئاڵۆزەو دووەم فرمانی رستەکانی هەمیشەیی و بەردەوامی کاتیان تێدایە.

«تۆفیق وەهبی» تەنها لە فەرهەنگەکەیدا «تا»ی بە ئامرازی (عەتف) داناوەو لە «دەستوری زمانی کوردی»یەکەیدا باسی نەکردووە: راستییەکەی دەبێتە ئامرازی پەیوەندی و ئامرازی بەستنی رستنی ئاڵۆز، ئەمە بێجگە لەوەی کە مەبەستی جۆربەجۆر دەبەخشێت لە رستەسازیدا.

«د. قەناتێ کوردۆییڤ»، «هەتا»ی لەناو ئامرازکانی ترا هێناوەتەوە، بە ئامرازێکی گشتی، بۆ شێوەکانی سۆرانی و کرمانجی دادەنێت و، بەلایەوە «تا»، «رێچکە هەتا وەکو سنووری سەرهەڵدانی رووداو لەڕووی ماوەو کاتدا پیشان دەدات: ئەم گشک هەتا سبێ بن نڤیناندا رادزان. ئێمە گشتمان تا سبەینێ لە بن لیفەکەدا ئەوخەوتین - سۆرانی، تا روژ خەو لەچاو زۆر کەس نەکەوت.

لێ بوو - بەخوو شەو تا بەیانی بەم سەر و تا ئەو سەری ژوورەکەیا ئەهات و ئەچوو - لێ بووبوو بەخەیسەت شەڤێ هەتا سبێ ژ ڤی سەری ئۆتافێ هەتاوی سەری دهات، دچو - کرمانجی بڕوانە (ک. ک. کوردۆییڤ، رێزمانی کوردی، ل٣٤١» کوردۆییڤ ناوی ئەوەی نەبردووە کە ئامرازی «تا»ی سەر بەچ جۆرە ئامرازێکە، پاشان دەبوایە سەرەتاو کۆتایی کاتی «سنووری سەرهەڵدانی رووداو لەڕووی ماوەو کاتدا..»ی ئامرازی «تا»ی دیاری بکردایە، چونکە نموونەکانی خۆی بەتایبەتی سێیەمیان وایە.

راستی بۆچوونی ئێمە پیشان دەدەن، لەبەرئەوەی ماوەی تافی رووداني

فرمانەکە دیاریکراوە، لەئێوارەوە تا بەیانییە. هەروەها دەبوایە هێمای بۆ ئەوە بکردایە کە ئامرازی «تا»ی رستەکانی پەیوەندییە (Preposition)ە. (مەردۆخ) لە ژێر ناونیشانی «حروف و ادوات»دا لە (ل٢٥)ی فەرهەنگەکەیدا تەنها «تا». «لە»ی بێ دیاری کردنی جۆرەکانیان بە نموونە بۆ ئامراز هێناوەتەوە؛ پێویست بوو لەم رووەوە روونکردنەوەی هەبوایە و ئەوەی دەست نیشان بکردایە کە «تا» چ جۆرە ئامرازێکە.

«نووری عەلی ئەمین» لە «رێزمانی کوردی»یەکەی ساڵی ١٩٦٠یدا لە ژێر دابەشکردنی ئامرازی پەیوەندیدا بۆ سادەو لێکدراوە» «هەتا»ی بە لێکدراو داناوە کەوا نییە، هەروەها «تا»و شێوەکانی تری وەک «هەتا، هەتاکو، هەتاوەکو...»ی بە «حروف الجر»ی عەرەبی دادەنێت لە(ل١٤٦)یشدا دوای پێناسەی ئامرازی پێ بەست (ئەداتی عطف)ناو نموونەکانیدا «تا، هەتا، تاکو، هەتاکو، هەتا وەکو» بۆ هێناوەتەوەو دەڵێ: ئامرازی پێ بەست واژەیەکە بۆ بەستنەوەی دوو واژە یا دوو دەستەواژە، یا دوو رستە بەکار دەهێنرێت».

دەربارەی بیرورای یەکەمی پێویست بوو بیوتایە، «هەتا» ناسادەیە نەک لێکدراو، چونکە لێکدراو هەردوو بەشەکەی واتادارە، بەڵام ناسادە داڕێژراویشی بەردەکەوێ، کە لە زیادەو بەشێکی واتادار پێکهاتووە، هەروەها پێویست بوو لە هەردو بۆچوونەوەکانی ئەوەی روون بکردایەتەوە، کە (لە) ئامرازی پەیوەندییەو لە کوێی تریش ئامراز بەستن و گەیەنەرە (اداە عطف)، لە پێناسەکەیدا وا دەردەکەوێت تەواو تێکەڵی کردووە، چونکە بەستانەوەی دوو واژە یا دوو دەستەواژە، وەکو خۆی دەڵێ ئەوە کاری ئامرازی پەیوەندییە کە دوو وشە یا دوو گرێ دەبەستێت بەیەکترەوە، نەک هی ئامرازی بەستن، لە هەمان پێناسەیدا راستی بۆچوونی ئێمە بەدەر دەکەوێت، کە ئامرازی بەستن بۆ بەستنەوەی دوو رستەیە، ئەمە لەو پێناسەیەیدا، (نوری عەلی ئامرازی پەیوەندی

و ئامرازی بەستنی تێکەڵ کردووە. راستیەکەی ئامرازی پەیوەندی بەگشتی و «تا»ش لەگەڵێدا بۆ پەیوەندی نێوان وشەو گرێ و رستەی سادەیە، کە وەک نوری عەلی وتی بۆ بەستانەوەی دوو رستە هەڵەیە، چونکە ئەمە کاری ئامرازی لێکدەرە، یا هی ئامرازی بەستنە، بۆ بەستانەوەی دوو رستە.

ئامرازی «تا – هەتا»، لە جۆری یەکەمدا پەیوەندییەو، لە دووەمدا ئامرازی بەستنە، کە دوور دەکەوێتەوە، لە مەبەستی ئامرازی پەیوەندی و رستەی سادە. راستی بۆچوونی ئێمە نموونەکانی ناوبراو خۆیەتی، لە «ل٣٩٣، ٣٩٥»ی کتێبی (رێزمانی ئاخاوتنی کوردی) دایە. هەروەها بەلای نوری عەلییەوە، «هەتا» لە برگەی (هەر) و «تا»وە هاتووەو، دەنگی (ر) سووک بۆتەوەو سواوەو، رواڵەتەکانی تری «هەتا»ش، وەک «هەتاکو، هەتاوەکو، هەتاوەکونی...» بڕوانە (ل٣٩٥ی کتێبی «رێزمانی ئاخاوتنی کوردی – کۆڕی زانیاری). بەلای منەوە ئەمە بۆچوونێکی راستە، بۆ رواڵەتەکانی ئامرازی «تا – هەتا» لەڕووی داڕێشتنی مۆرفۆلۆژییەوە.

لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کوردی دەربارەی ئامرازی «تا» لە کتێبی «رێزمانی ئاخاوتنی کوردی» ساڵی ١٩٧٦یدا لە (ل٣٠٧)دا، بە ئامرازی پەیوەندی سادە داناوە لەگەڵ هەندێ ئامرازی تردا، کە گومانیان لەسەر نییە، لەم رووەوە و وەک لە رستەی «تا کەرکووک دەچم»، راستە لێرەدا «تا» ئامرازی پەیوەندی سادەیە: بەڵام مەبەستی بەکارهێنانەکەی، کە کۆتایی شوێنی رووداني فرمان دەگەیەنێت روون نەکردۆتەوە. هەروەها لە (ل٣٢٤)دا، لێژنە لەسەر ناونیشانی «پرێپۆزیشنی (تا)»، ئەم ئامرازەی بە پەیوەندی لەم رستانەی خوارەوە داناوەو هێمای ئەوەیان کردووە کە «تا»و شێوەکانی تری وەک «تاکو، تاوەکو، هەتا، هەرتا، هەرتاوەکو...» کۆتایی ئەو شتە رادەگەیەنێ، کە بۆی بەکارهاتووەو لە ئامرازی «تا»ی عطف و شرط و زەرفی زەمان، بەنموونە

جیاکردۆتەوە، نموونەکانی لیژنە وەک ئامرازی پەیوەندی ئەمانەن:

تا رواندز دەچم و دەگەڕێمەوە.

هەتا ئێرە بەیەکەوە بووین.

دوێنێ شەو هەتاکو بەیانی نووستم.

راستە «تا»و رواڵەتەکانی تری، لەو سێ رستەیەی سەرەوەدا کۆتایی رادەگەیەنێت، بەڵام یەکەم شت، لەم بارەیەوە، لیژنەی ناوبراو دەبوایە زیاتر مەبەستی بەکارهێنانی ئامرازی «تا، هەتا»ی روون بکردایەتەوە، چونکە «سەعید سدقی» پێش نیو سەدە وەکو پێشتر روونمان کردەوە، ئەمەی دەربڕیوە، راستییەکەی ئامرازی «تا، هەتاکو» لە رستەی یەکەم و دووەمدا، سنوورێک بۆ کۆتایی بەردەوام بوونی شوێنی رووداني فرمانەکانی داناوەو، لە رستەی سێیەمیشدا سەرەتاو کۆتایی کاتی رووداني فرمانەکەی دیاری کردووە. هەروەها لە رستەکانی تری نموونەکانی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕدا کە بەنموونە بۆ ئامرازی «عەطف وە یا شرط وە زەرفی زەمان» بەکاردێت، هێناوەتەوە؛ وەک:

تا ئێوە هاتن من نامەکەم نووسی. (عطف)

تا ئێوە نەیەن نامە نانووسم. (شرط)

هەتا تۆم ئاشنا بووی ئاشنا بوون. (ظرف)

راستە ئامرازی «تا، هەتا» لێرەدا، بۆ «عطف و شرط و ظرف»ە بەڵام دەبوایە بوترایە ئامرازی بەستن و گەیەنەری رستەی ئاڵۆزن و، بۆ مەبەستی «کات و مەرج» بەکار هاتوون. هەروەها لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ لە (ل٣٥٤)دا لەگەڵ ئامرازی (ش، یش)دا ئامرازی (تا)ی «عطف» یان، لە چەند رستەیەکدا بەکارهێناوەو، بەلایانەوە هەموو رواڵەتەکانی ئامرازی «تا»یەک واتان؛ راستییەکەی بەپێی شوێنییان واتاو مەبەستی بەکارهێنانیان دەگۆڕێ. لێرەشدا پێویستە بەدووبارەبوونەوەی هێنانەوەی نموونەکانیان ناکات، چونکە مەبەستی

ئامرازی «تا» تیایاندا هەمان مەبەستی رستەکانی پێشووتریانە.

«مەسعود محەمەد»، لە (ل٤٠٢)ی هەمان سەرچاوەی کۆڕی زانیاریدا، رستەی «هەر دەڕوا هەتا دەگاتە ئاوەکە»، بە نموونە بۆ بەکارهێنانی (هەر)، بۆ مەبەستی «بەردەوامی» هێناوەتەوە، راستییەکەی «بەردەوامی» بۆ ئامرازی هەتا»یەو «هەر»یش بۆ تەئکید کردنە.

کتێبی «زمان و ئەدەبی کوردی» پۆلی شەشەمی ئامادەیی ساڵی ٩٧٨، لە ژێر بابەتی «شێوازی مەرجی»، لە نموونەکانیدا، ئامرازی «هەتا»ی بێ ئەوەی هێمای بۆ بکات و دیاری بکات بەکارهێناوە. (بڕوانە ل٢٨- ٣٠)(٤).

هەروەها م. محەمەد لە (ل١٣٦)ی کتێبی «زاراوەسازی پێوانە»کەیدا «هەتا»ی لە رستەی «هەتا هات ساردی کرد، هەتا رۆیشت ئەخەوت» بەتەواوی روون نەکردۆتەوە، وەکو خۆی دەڵێ: «نازانین (هەتا) بە ئامرازی پەیوەندی دابنێین، یاخود سروشتی دوورەگی بدەینێ. بەلای ئێمەوە «هەتا» لەو دوو نموونەیەی م. محەمەددا ئامرازی بەستن و گەیەنەرە (اداة عطف) بۆ کات.

د. کوردستان موکریانی، لە (ل١٨٦)ی کتێبەکەی «قواعد اللغة الكردية»دا، ئامرازی «تا»ی بە «اداة الربط»ی داناوە، بەشێوەی سادەیی و بە لێکدراوی و واتای کۆتایی دووری و کۆتایی ماوەی کات داناوەو، لەگەڵ ئامرازی (لە)ی پەیوەندیدا، ناوبراو دەڵێت: دەلالەت لە دیاریکردنی دووری و کات دەکات، ئەم بۆچوونەی د. کوردستان ئەگەر بیوتایە، سەرەتاو کۆتایی کات و، ماوەی دووری دەست نیشان دەکات، بەتەواوی راستی دەپێکا.

لێرەدا بەدواوە دێمە سەر دەربڕینی بیروبۆچوونی تایبەتی خۆم دەربارەی ئامرازی «تا» و رواڵەتەکانی تری، وەک (هەتا، تاکو، هەتاکو، هەتاوەکو، هەتاوەکی، تاوەکی)... کە هەموویان، یەک واتا دەبەخشن، بەڵام لە رستەسازیدا، مەبەست و واتایان دەگۆڕێت.

چۆنیەتی باسکردنی «تا» بەم شێوانەی خوارەوە:

١- ئایە «تا» واتای هەیە، وەک وشەیەک لە وشەسازیدا.

٢- «تا» لەڕووی داڕێشتنی مۆرفۆلۆژییەوە.

٣- دەوری «تا» لە زمانی کوردیدا.

٤- ئایە بۆچی «تا» نابێتە ئامرازی لێکدەری رستەی لێکدراو.

ئێستا دێینە سەر روون کردنەوەی یەکەیەکەی ئەم بابەتانەی سەرەوە:

١- ئایە (تا) واتای هەیە، وەک وشەیەک لە وشەسازیدا:

بەلای منەوە، «تا» ئەگەرچی تا ئێستا، بە وشەیەکی ناتەواو وشەبەند (مۆرفیمی بەند - Bound morphem)دا دەنرێت و، ناسراوەو، دەوری ئامرازی لە زمانی کوردیدا دراوەتێ، چ لە وشەسازیدا و چ رستەسازیدا، «تا» کورت کراوە «هەتا»، تاکو، تاوەکو، تاوەکی، هەتاوەکی»یەو، هەموو ئەو روالەتەتانەی «تا» واتای «رادەو دیاری کردن و سنوور بۆ دانانی شوێن و کات و رادەی رووداوی فرمان دادەنێت» و، بەتەنها «تا»ش (رادەو دیاری کردن) دەگەیەنێت، «تا» بەشێوە سادەکەی چەند واتایەکی تری لێ دەبێتەوە، وەک: «تا بە واتای تاکێک دێت.

کورت کراوەی وشەی «تاکێک یا تایەک»، دەبێت لەم بارەیدا و کەرتی دووەمیان کە (کێک، یەک)ە سواوەو سووک بۆتەوە، وەک: تا گەنمێکم کڕی، ئەم تاولەرزە گرانە، بارەکەم دوو تایە. «تا» لەم رستانەدا، بۆ دیاریکردنی «بار» هاتووە، هەروەها «تا» واتای نەخۆشی (تاولەرز، گرانەتا، تا) دێت و وەک واتای «تا» لەم رستانەدا: تا گرتمی، تام هاتێ، تام هەیە، تا نەخۆشییەکی پیسە، تا گرتویێتی، تا لاوازی کردووە، خۆت لە نەخۆشی تا دوور بخەرەوە...«تا» لەم رووەوە واتای «گرانی و قورسی» هاتووە، چونکە لەش قورس و گران دەکات و دانەگیرێت وەک تا لەشمی داگرتووە، تا بێهێزمی

کردووە. ئەم «تا»یە جیاوازە لە «تا»ی ئامراز، بەڵام لەڕووی روالەت و دەنگ و دەربڕینەوە، وەک یەکن بۆ روون کردنەوە دەڵێین: تا کەرکووک دەچم تا گرتمی، نەخۆشی «تا» لە «تاوسەندنەوە» هاتووەو کورت بۆتەوە. «تاکو» و روالەتەکانی بەواتای «ئەوکاتە»ش دێت، وەک: تا ئەوکاتە لەسەریان بووم.

٢- «تا» لەڕووی داریشتنی مۆرفۆلۆژییەوە:

١- سادە، وەک: تا

٢- ناسادە، وەک: تاکو، تاوەکو، تاوەکی، هەتاوەکو، هەتاوەکی، هەتاوەکونێ، تاوەکێنێ، هەتاوەکێنێ. لێرەدا «هەتا»و روالەتەکانی سەرەوە، لەدووبەشی یا دوو مۆرفیمی بەندی (وشەی ناتەواو - bound mor-pheme)، وەک: «هەر»ی ئامرازی تەئکید کردن و «تا»، «تاکو»ی ...(٤)، ئامرازی پەیوەندی بۆ پێکهاتنی وشەو گرێ و رستەی سادە و ئامرازی بەستنی (Conjunction)ی رستەی ئاڵۆزەوە پێکهاتووە. واتە لە «هەرتا - هەرتاکو)وە، وای دیاردەی کورت بوونەوەی دەنگ و سووک بوونی دەربڕین بۆتە «تا، هەتا» کە رادەو کۆتایی دەگەیەنێت و، بۆ مەبەستی دووەمی «ناسادە» گونجاوترە لە لێکدراو، چونکە وشەی «هەتا» و کەرتەکانی، وەک «هەر، تاوەکو» بەهۆی دیاردەی کورت بوونەوەو سووک بوونەوەی دەنگسازی، وەک نەمان و تێچوونی دەنگی (ر)ی هەرو (کو، وەکو)ی (تاوەکو)ەوە، وشەکە لە شێوە لێکدراوەێکەی پێشووی خۆی، وەک «هەرتاکو - هەرتاوەکو» دوای ئەم گۆڕانی دەنگسازییە، روالەتی وشەکە گۆڕاوەو دوور کەوتۆتەوەو، ئەم کەرتانەی وشەکە زیاتر لە داڕێژراوییەوە نزیکترن، وەک لە لێکدراوی، بۆیە وا چاکترە بڵێین «تا، هەتا» سادەو ناسادەن، چونکە ناسادە داڕێژراوو لێکدراویش دەگرێتەوە و، مەبەستی بنەڕەت و ئێستای وشە ناسادەکە لەڕووی شێوەوە دەپێکێت.

لەوانەیەو دووریش نییە لە (حتی)ی عەرەبییەوە هاتبێ و دەنگی (ح) ـــــ (ھ) چونکە بەهەمان مەبەست بەکاردێت، وەک: حتی ـــ هەتا.

دەوری «تا» لە زمانی کوردیدا:

٣- «تا» لە زمانی کوردیدا، دەوری جیاجیای هەیە، لێرەدا بەپێی هەست پێکردن و، هەبوونی ئەو دەورانەی، لە شوێنی خۆیدا پێشان ئەدەین و، مەبەستی جیاواز جیاوازی لەڕووی بەکارهێناوەوە دیارو دەست نیشان دەکەین. ئەم دەورانەی «تا»، وەک وشەیەکی سەربەخۆ، لە وشەسازی «مۆرفۆلۆژی» و، وەک ئامرازێکیش لە رستەسازیدا (سینتاکس) بەدەردەخەین؛ وەک:

١- دەوری «تا» وەک وشەیەکی واتادار دەبێتە ناو

٢- دەوری «تا» لەڕووی داڕێشتنی وشەسازیدا

٣- دەوری «تا» لەڕووی رستەسازیەوە؛ سێ جۆرە:

أ- وەک ئامرازی پەیوەندی رستەی سادە.

تا ـــــ ب- ئایە «تا» دەبێتە ئامرازی رستەی لێکدراو.

ج- «تا» وەک ئامرازی گەیەنەری رستەی ئاڵۆز.

١- دەوری «تا» وەک وشەیەکی واتادار دەبێتە ناو، «تا» بەڕای من لەڕووی شێوەو دەربڕینەوە (الشکل و التلفظ) وەک ئامرازو وشە، وەکو یەکن و، لە رستەدا نەبێت بەجیا، جیاواز ناکرێتەوە؛ وەک لەم رستانەدا: لە ترسانا تا گرتی، تام هەیە، تا کوشندەیە، ناون، ئەگەر لەگەڵ ئەم رستانەی لای خوارەوەدا، بەراوردیان بکەین، شێوەوە دەربڕینیان یەکە: وەک: تا کەرکووک دەچم، تا ئێرە وەرە، تا سەربان بڕۆ.

ئەم دوو جۆرە رستانەی سەرەوە، مەگەر «هەتا» یان بۆ بەکار بهێنین، ئەگینا

بەشێوەی «تا» جیاوازییان نییە، تەنها لەڕووی واتاوە نەبێت. ئەمە لەلایەک، لەلایەکی ترەوە، دوو جۆر رستە پێشان ئەدەین؛ لەڕووی دەربڕین شێوەیەکن و لەڕووی واتاشەوە دوو لایەنن (٥) وەک:

تا گرتی ـــــ تا گرتی، («تا» لێرانەدا بۆ کاتی روودانی فرمانە)

(«تا» بۆ نەخۆشی ناوە) تا گرتمی ـــــ تا کوشتویتی

تا کوشتویتی ـــــ

تا سووتاندمی ـــــ تا گرتمی

دوو شتی جیاوازن

«تا»ی رستەکانی بەشی یەکەم، واتای ناوی نەخۆشی «تا» دەگەیەنێت، لە رستەکانی بەشی دووەمدا «تا»، وەکو ئامرازێک، کاتی روودانی فرمانەکان دیاری دەکات، کە بەردەوامی رووودان پێشان دەدات. هەرچەندە، ئەم رستانەی سەرەوە، بەوەی کە ئەگەر رستەیەک دوو واتا بگرێتە خۆی، وەک ئەوانەی بەشی یەکەم، بابەتێکی تایبەتییەو سەر بەزانستی واتاسازییە، کە دیاردەو بابەتی «بنج و سیمای رستەی کوردی دەگرێتەوە، بەوەی رستەیەک یا وشەیەک دوو واتاو مەبەست بپێکێت و، سەر بە «فرەواتان (Polysmy)، کە ئەبێتە هۆی دیاردەی تەمومژی (Ambiguity) لە زماندا، بەهۆی پەیوەندی وشەکانی دەوروبەرییەوە، لە یەکتر جیادەکرێنەوەو روون دەکرێتەوە.

ئەمەش بریتییە لە شیکردنەوەی بنجی وشەکانی ناو رستە (البنیە العمیقە) (Deep Structure)

«تا» وەک ئامرازی پەیوەندی لە داڕێشتنی وشەدا، بەتایبەتی لە پێکهاتنی گرێدا (Phrase) دەوری خۆی لە وشەسازیدا دەبینێ؛ وەک ئەم وشانە:

(شەو تا بەیان. ڕۆژ تاشەو، تابەکەی، لێرەوە تا کەرکووک، لە بەیانییەوەی تا ئێواره، شەو هەتا بەیانی، تا بەهارێ، تا چلەی زستان، تا ناو ئاوایی، تا نێرکەی بەهار (تا گەرمەی بەهار)، تا ئەسحابە سیپی، تا چیای خاڵخاڵان، تا هەردەی ماسقەلان، تابان شیوە سوور، تا دەمەو ئێواره، تا دەمەو بەیان،..) هتد.

دەوری «تا» لە ڕستەسازیدا

ئامرازی پەیوەندی لە ڕستەی سادەو، لە ڕستەی ئاڵۆزیشدا، وەکو ئامرازی بەستن و گەیەنەر دەوری جۆربەجۆری هەیە، وەکو مەبەستی جیاوازی بەکارهێنان؛ وا لە خوارەوەدا، جۆری ئامرازی «تا» و ڕواڵەتەکانی تری، ئەرکی جیاجیای بەکارهێنانی لەم شێوانەی خوارەوەدا ڕووندەکەینەوە :

أ- «تا» وەک ئامرازی پەیوەندی ڕستەی سادە:

لە ڕستەی سادەدا ئەم دەورانەی خوارەوە دەبینێ:

١- تا کەرکووک دەچم. (بۆ دیاری کردنی کۆتایی شوێنی ڕوودانی فرمانە).

٢- هەتا ئێواره لێی دەخەوم. (بۆ دیاری کردنی کۆتایی کاتی ڕوودانی فرمانە).

٣- ترێ تا پایز دەمێنێ. (بۆ دیاری کردنی کۆتایی کاتی ڕوودانی فرمانە)

٤- هەتا هەتایە نیشتمانەکەم لەبیر ناکەم. (بە دووبارەکردنەوەی بەردەوامی و کاتی فرمانە).

٥- هەتا هەتایە کوردو عارەب برایە. (بۆ هەمان مەبەستی پێشوو).

٦- لە هەولێرەوە تاکو مەهاباد بەپێ ڕۆیشتم. (ئەگەر «تا» کەوتە نێوان دوو ناوی شوێنەوە، سەرەتا کۆتایی ماوەی شوێن و کاتی ڕوودانی فرمان دیاری دەکات).

٧- شەو هەتاکو بەیانی دەخوێنمەوە. (سەرەتاو کۆتایی ماوەی کاتی ڕوودانی فرمان دیاری دەکات چونکە (تا) کەوتووتە نێوان دوو ناوی کاتەوە).

ئامرازی «تا»ی پەیوەندی لەم ڕستانەی سەرەوەدا، (یەک) حاڵەتی ڕووداو پێشان ئەدەن، واتە چ لە سەرەتای کاتەکەوە بێت، تا کۆتایی، یان لەسەرەتای شوێنی ڕووداوەکەوە، تا کۆتاییەکەی هەمان شتەو، پێچەوانەی یەکتر نین، بەڵام لە ڕستەی ئاڵۆزدا «تا» (حاڵەتی جیاواز) بەهۆی فرمانەوە پیشان ئەدات – پاشان ئەمە لە ڕستەی ئاڵۆزدا ڕوونی دەکەینەوە، بەڵام بۆ نموونە سەیری ئەم ڕستە ئاڵۆزە بکە:- هەتا دیاربەکر دەچم و دەگەڕێمەوە. (چوون و گەڕانەوە پێچەوانەن).

ئامرازی «هەتا» جۆرە بەکارهێنانێکی تری هەیە لەگەڵ ئاوەڵفرمانی کات و شوێنیدا، کە خۆیشی دەوری ئاوەڵفرمانی تیا دەبینێ وەک:

١- تائێستا ئاریانی هاوڕێم نەهاتووە. (ئاوەڵفرمانی کاتییە)

٢- غەواسە هەتاکو بنی دەریا دەڕوا. (ئاوەڵفرمانی شوێنییە)

٣- هەتا سەرەوە چووم. تا ژێر ئاوەکە چووم. (ئاوەڵفرمانی شوێنییە)

ئامرازی «هەتا» لە ڕستەدا، ئەگەر کەوتە ڕستەیەکی فرمانی ناتەواوەوە، وەڵام بێت بۆ ڕستەیەکی پرسیاری، کە بەئامرازی «چەند، چییە» پرسیاری لێوە بکرێت، لەو حاڵەتەدا «ڕادەو پێوانە» ئەبەخشێت؛ وەک:

– لێرەوە تا کەرکووک ٢٥٠ کێلومەترە

– لێرەوە هەتاکو مەککە سۆفی سەر بەڵەکە. (فۆلکلۆر)

ئامرازی «تا»ی پەیوەندی لە شوێنی ئامرازەکانی تری پەیوەندی، وەک (بۆ، بە) بەکار دێت و شوێنی خۆی دەگۆڕێتەوە، بەڵام مەبەستی ڕستەکە، بەتەواوی دەگۆڕێت بۆ نموونە:

بۆ ـــــــ تا

بۆ سلێمانی دەچم. (ـ بۆ ـ لێرەدا بۆ ئیتیجاهە)

تا سلێمانی دەچم. (کۆتایی شوێنی روودان پیشان ئەدات)

من بۆ خوێندن هاتووم. (بۆ لێرەدا بۆ ئامانجە دەوری خۆی ناگۆڕێتەوە بە «تا» چونکە «بۆ» لێرەدا بۆ شوێن نییە)

تا × ناگۆڕێت

هەتا بەغدا دەچم. (کۆتایی شوێنی روودانی فرمانە)

بە بەغدادا دەچم. (تا ـــــ> بە: ئاوەڵفرمان دەبەخشێت)

ئەم رستاتەی سەرەوە، ئەوە دەردەخەن، کە ئامرازی «تا، هەتا»، لە رستەدا دەگۆڕێن بەئامرازی (بۆ، بە)ی پەیوەندی، بەمەرجێک بۆ شوێن بن؛ بۆ کاتیش هەمان شتن، وەک:

تا ئێوارە لێرە دەڕۆم. (تا: بۆ ماوەی کاتی روودانە)

تا ـــــ> بە

بۆ ئێوارە لێرە دەرۆم. (بۆ: کۆتایی کاتی روودانە)

تا شەو نان ناخۆم. (تا: ماوەی کاتی روودانە)

تا ـــــ> بە

بەشەو نان ناخۆم. (بە: دیاری کردنی کاتە)

ئەم دیاردەیەی ئاڵوگۆڕی ئامرازی «تا»، بە ئامرازی (بۆ، بە)ی پەیوەندی لەو شوێنانەی کە مەبەستی شوێن (ئاوەڵفرمان) بەکاردێن، لە رستەی ئاڵۆزیشدا (ئاوێتە) دەکەونە تەک ناوی شوێنەوەو، بۆ هەمان مەبەست بەکاردەهێنرێن، کەچی ئەم دیاردەیەی گۆڕانەی «تا» بە «بۆ، بە» یا بەپێچەوانەوە، لەگەڵ

مەبەستەکانی تری ئەم ئامرازی «تا»یەی جۆرەکانی تری رستەی ئاڵۆزدا بەکارناهێنرێت، بۆ نموونە:

تا رواندز چوو کەسی نەدی.

تا ــــ بۆ (لێرەدا «تا» ـــــ بۆ)

بۆ رواندز چوو کەسی نەدی.

تا سەری ساڵ چاوەڕێم کرد نەهات. (بۆ: ماوەی کاتی روودانە)

بۆ سەری ساڵ چاوەڕێم کرد نەهات. (تا: کۆتایی کاتی روودانە)

تا شەو چاوەڕێم کرد نەهات. (تا: ماوەی کاتی روودانی فرمانە)

بەشەو چاوەڕێم کرد نەهات. (بۆ: بەدیاریکردنی کاتی روودانە)

دیاردەی گۆڕانی ئامرازی «تا»، بە ئامرازی «بۆ، بە» لە رستەی ئاڵۆزی کاتدا کەمترە وەک بۆ مەبەستی شوێن. ئامرازی «تا» و رواڵەتەکانی تری لە رستەی لێکدراوادا وەکو ئامرازی پەیوەندی، سەر بەیەکێک لە رستە سادەکانیدا بەکاردەهێنرێ، کە وەکو ئامرازی لێکدەری رستە لێکدراوەکە، نموونە:

تا دهۆک دەچم دەگەڕێمەوە. (تا: لێرەدا ئامرازی پەیوەندی رستەی سادەیە)

ئامرازی تا و رواڵەتەکانی تری، لەگەڵ ئامرازی «ش»ی پەیوەندی دا، بەکاردەهێنرێت و، ئامرازی «ش»ی پەیوەندیش «پەیوەند شتێک پیشان ئەدات، کە لەوە پێش باس کرابێت و بۆ (تەئکید)کردنی ئەو وشانەیە، کە دەچێتە سەری لەناو، ناوی شوێن و کات و فرمان و راناو. نموونە:

هەتا هەورامانیش چووم.

تاکو ئێوارەش پێکەوە بووین.

٢- ئایە «تا» دەبێتە ئامرازی رستەی لێکدراو:

«تا»و رواڵەتانی تری ناتوانن دەوری ئامرازی لێکدەری رستەی لێکدراو

ببینن و، بەو شێوەیەی کە هەردوو لای رستەکە، لەڕووی واتاوە سەربەخۆبن و، یەک کێش و قورساییان هەبێت و، بەو شێوەیەی کە ئامرازی «تا»ش سەربەخۆ بێت و، سەر بەهیچ لایەکی رستەکان نەبێت و، تەنها ئەرکی لێکدانی هەردوو رستە سادەکانی گرتبێتە ئەستۆ؛ کەچی «تا»لەهەر لایەک لەگەڵ هەر فرمانێکی رستەی دوو فرمان بێت، ئەو بەشە رستەیەی ئامرازی «تا»، دەبێتە رستەیەکی شوێنکەوتووی، رستە سەرەکییەکەی تر، بۆیە ئامرازی «تا» و شێوەکانی تری وەک «هەتا، هەتاکو، تاکو، تاوەکو».. نابنە ئامرازی لێکدەری رستەی لێکدراو، بەڵکو ئامرازی گەیەنەر و، بەستنی رستەی ئاڵۆزەو نموونەکانی رستەی ئاڵۆز، دەبنە بەڵگەی راستی بۆچوونمان.

٣- «تا» وەک ئامرازی گەیەنەری رستەی ئاڵۆز:

ئامرازی «تا» و شێوەکانی تری، دەورێکی چالاکیان هەیە، لە پێکەوە بەستانی بەشەکانی رستەی ئاڵۆز لە لاڕستەو (الجمله التابعه) شاڕستە (الجمله الرئیسیه) لەم رووەوە، دەوری جیاجیای بەکارهێنانی ناو رستە ئاڵۆزەکە دەبینین و دەکەونە تەنیشت لاڕستەکەوەو، لەڕووی داڕێشتن و واتاشەوە بەشێکن لەو و ناتوانرێ وازی لێ بهێنرێت و لێرەدا بەنموونەوە دەورو مەبەستە جیاجیاکانی ئامرازی «تا، هەتا»... دەخەینەڕوو، وەک:

- تا دەڵێی بەرسیلەترێ پێدەگات. (کۆتایی کاتی روودانی فرمان)
- پارو هەتاکو نەجورێ قوت نادرێ. (بۆ مەرجە)
- هەواڵم بۆ نارد تاکو ئاگای لەخۆی بێت. (بۆ هۆیە)
- هەتا دەتوانێت لە رێگا خێرابڕۆ. (رادەی روودانی فرمانە)
- دانیشت هەتاوەکو بحەسێتەوە. (بۆ مەبەستە)
- ئیشەکەی سەری نەگرت تا لە داخا رۆیشت. (بۆ ئەنجامە)-

- هەتا ئەم دەنگوباسە بێت ناحەسێتەوە. (بەردەوامی روودانی فرمانە)
- رۆژێ سێ تا چوار نان دەخۆم. (چەندێتی یە).

ئامرازی «تا»ی گەیەنەری رستەی ئاڵۆز، لەگەڵ ئاوەڵفرمانی شوێنیدا (مەبەست و هۆ رادەگەیەنن و، وەڵامی پرسیارێکن بەهۆی ئامرازی (بۆچی، چی)ی پرسەوە پرسیاری لێ کرابێت؛ وەک:

- خۆی دایە پاڵ بەردەکە تا نەگوژرێ (مەبەستی روودانی فرمانە)
- لادێییە هەژارەکان دەچنە شار تا کاریان دەست بکەوێت. (هۆیە)

ئامرازی «تا» لەگەڵ پاڕسەی بەرکاری شاڕستەکەیدا (رادە پیشان ئەدات)؛ وەکو:

فەرمانیان دا کار بکەن تا دەست پان نەکەنەوە.

ئامرازی «تا» چۆن لەگەڵ ئامرازی پەیوەندی (ش، یش) لەرستەی سادەدا، بەکارهات و، لەمەو پێشەوە نموونەمان بۆ هێنایەوە، لە رستەی ئاڵۆزیشدا ئەم دیاردەیە لەگەڵ «تا»ی ئامرازی گەیەنەردا، بەدی دەکرێ بۆ تەئکیدکردنی دەوری «تا» لەو شوێنانەی، کە بەکاردێت وەک:

- تا ناو شوانیش چووم گەنمم دەست نەکەوت. (تەئکید کردنی شوێن)
- هەتا بەهاریش تەواو بوو، خەڵکی دەهاتە لامان. (تەئکید کردنی کاتی روودانی)

هەتا ئاڤانیشم دیت: قسەم لەگەڵ نەکرد (تەئکید کردنی رادەی روودان فرمان)

- پێم بڵێ تاوەکو منیش چاوەڕێتان بکەم. (تەئکیدکردنی بکەر لە بەشداری روودانی فرمان کە راناوی کەسییە).

ئامرازی «تا» لە رستەی ئاڵۆزدا دەوری ئاوەڵفرمانی دەبینێ لەگەڵ فرمانی پاڕستەکەدا، بۆ کاتی شاڕستەکە لە باری نەبوونی ئاوەڵفرمانی کاتی لە

رستەکەدا وەک:

هەتاوەکو ئالاّ هات ئاڤێستا رۆیشت. (هەتا وەکو ئالاّ هات - پا رستەیە «الجملە التابعە»).

دیاردەیەکی ئامرازی «تا» لە رستەدا:

ئەگەر ئامرازی «تا» کەوتە نێوان دوو وشەی دژ واتاوە، لە رستەیەکی سادەدا، وەکو ئامرازی پەیوەندی، بۆ نموونە وشەکانی: شەو - رۆژ، هاوین- زستان، بەیانی - ئێوارە، گەرمیان- کوێستان...هتد ئەوا دەوری ئامرازی «تا» بێجگە لەکات و شوێن، لەگەڵ فرمانەکەدا یەک رووداوو دیاردە پیشان ئەدات.

- شەو تا بەیانی دەخەوم. (روودانی رووداوی فرمانەکە تەنها خەوتنە)
- لە گەرمیانەوە هەتاکو کوێستان پێشوازی تەرمی شێخی نەمریان کرد.

ئامرازی «هەتاکو» لە نێوان دوو ناوی دژواردا، تەنها رووداوی پێشوازی کردنی گرتۆتەوە، یاخود ماوەی نێوان دوو شوێن، یا دوو کات پیشان دەدات، کە لەرووداوی فرمانی رستەکە، وەکو یەکن و بریتین لە یەک رووداوی فرمان، نموونەی تر:

- لێرەوە هەتا مەککە سۆفی سەر بەڵەکە. (نێوان ئێرەو مەککە یەک شتە)
- شەو تا بەیان دەگرین. (لە نێوان شەو و رۆژدا تەنها رووداوی گریانە)

هەمان ئەم دیاردەیەی ئامرازی «تا»، ئەگەر بکەوێتە نێوان دوو فرمانەوە لە یەک دۆخی روودانابن وەک لە باری ئەرێ دابێت، یەک رووداوی وەک یەک پیشان ئەدات وەک:

- تا دەمێم دەخوێنم. (مان و کارکردن یەک رووداوی وەک یەکن)
- هەتا مردن کردنە. (مان و کارکردن پێچەوانەی یەکتر نین)
- هەتا دەتوانیت تێبکۆشە. (توانین و تێکۆشان یەک رووداون)

ئەگەر «تا» کەوتە نێوان دوو فرمانی دژ واتاوە، یا دووەم نەفی حاڵەتی

فرمانی یەکەم بکات، ئەوا ئامرازی «تا»ی رستەی ئاڵۆز، بە پێچەوانەی دیاردەکەی سەرەوەیدا دوو رووداو، یا حاڵەت و باری دژ بەیەکتر پیشان ئەدات وەک:

- دەگریم تا پێدەکەنم.
- هەتا ماوم درۆ ناکەم.
- هەتا بمێنم قسەی لەگەڵ ناکەم.

ئەنجامی لێکۆڵینەوە.

ئەم لێکۆڵینەوەیە، ئەم ئەنجامانەی گرتۆتە خۆی:

١- «تا» و روالەتەکانی تری بەتەنها بە واتای (رادەو کۆتایی و سنووردانان) دێ.

«تا» وەک وشەو، وەک ئامرازیش، لە زمانی کوردیدا بەکاردێت، بەڵام دەوری وەکو ئامرازی لەبەکارهێناندا چالاکترو جۆربەجۆرترە.

٣- «تا، هەتا» کورت کراوەی وشەی لێکدراوی «هەر تاوەکو»، لە ئەنجامی لێکچوون و سوان و کورت بوونەوەی دەنگدا بۆتە «تا، هەتا».

٤- وەک ئامرازی پەیوەندی، لە داڕێشتن و پێکهاتنی وشەو گرێدا بەکاردێ و لە رستەی سادەشدا دەوری ئامرازی پەیوەندی دەبینێت.

٥- «تا» نابێتە ئامرازی لێکدەری رستەی لێکدراو، بەڵکو دەورێکی چالاک و مەبەستی جۆربەجۆر دەبینێ وەکو ئامرازی گەیەنەری رستەی ئاڵۆز.

٦- «تا» وەکو ئامرازی پەیوەندی رستەی سادە شوێنی خۆی لەگەڵ ئامرازی تری پەیوەندی وەک (بۆ، بە) دەگۆڕێتەوە، بەڵام مەبەستی رستەکە لەرووی واتاوە دەگۆڕێ، ئەم دیاردەیە بەزۆر لەو رستانەدایە کە بۆ شوێن و کاتن بەپلەی یەکەم کە بۆ شوێن بن.

٧- ئامــرازی «تا» و شــێــوەکــانی تری، لەگـەڵ ئامــرازی (ش -یش) بۆ تەئکیدکردنی لە رستەی سادەو ئاڵۆزیشدا، بەمەبەستی جیاجیا و لەگەڵ ئامرازی (هەر)یشدا بۆ هەمان مەبەست بەکاردێ.

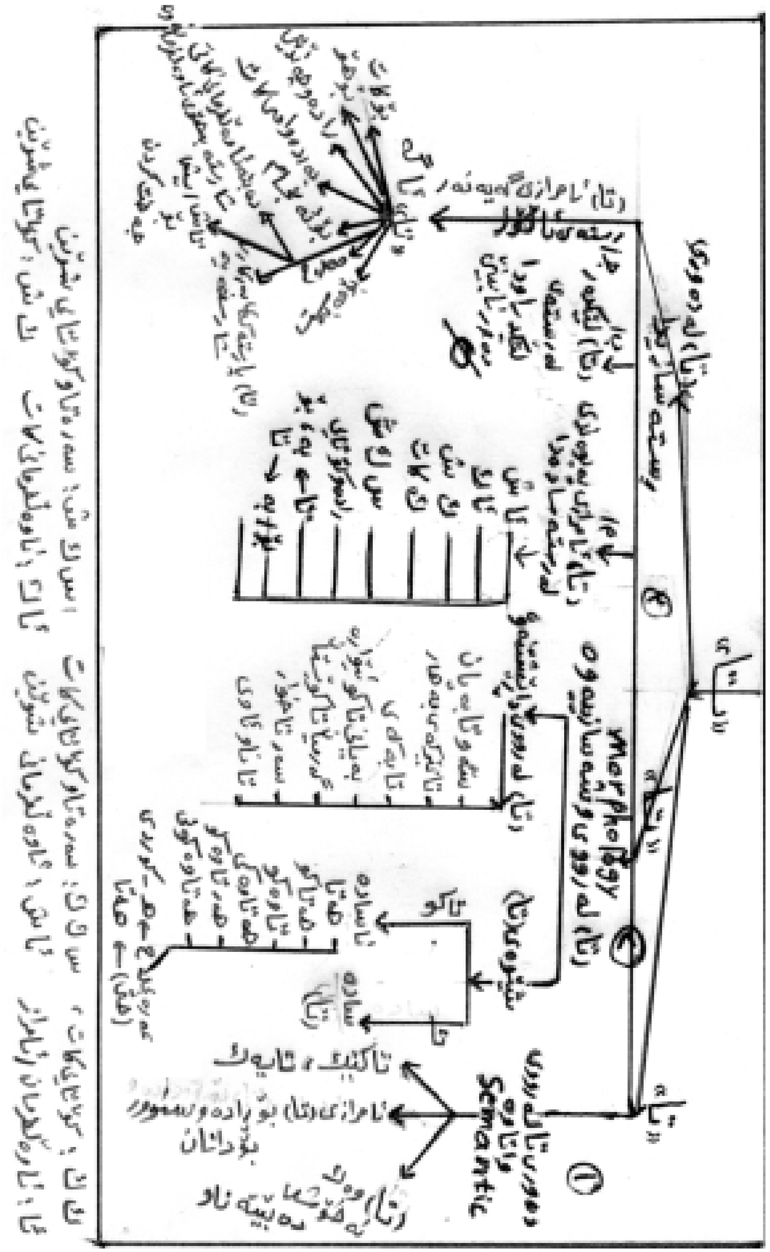

خشتەی ژمارە (١)

دەوری تا لە زمانی کوردیدا

پەراوێز:

١- ئامرازی پەیوەندی: بریتییە لەو ئامرازانەی کە پەیوەندی دەخاتە نێوان وشەکانی زمانەوە، لە (ناو) و (ئاوەڵناو) و بەشە ئاخاوتنی ترەوە لەوشەسازیداو واتایان لە پاڵ وشەکانی تردا لە دروست کردنی رستەدا دەردەکەوێت و تێکەڵ بەدارِشتنی رستەکە دەبن.

٢-ئامرازی لێکدەر: بریتییە لەو ئامرازانەی کە ئەرکی لێکدانی دوو رستەی سادەی سەربەخۆی واتادار دەبەستێت بەیەکترەوە و سەر بەهیچ لایەکی ناو رستە لێکدراوەکە نییەو پارسەنگی هەردوو رستەکانی هەیەو تێکەڵ بەدارِشتنی واتا نابێت.

٣- ئامرازی گەیەنەر: ئەو ئامرازانەی کە ئەرکی بەستن و گەیاندنی لا رستەیەکی شوێنکەوتووی ناسەربەخۆ دەبەستێتەوە، بەشارِستەکەوە، کە واتاکەی بەندە پێوەی و ئامرازەکانیش تێکەڵ بەدارِێشتنی واتای لارِستەکە بوون و، مەبەستی رستەکەش دیار دەکەن.

٤- بڕوانە بیرورِای نوری، عەلی ئەمین دەربارەی ئامرازی (هەتا) لە (ل٣٩٥)ی کتێبی «رێزمانی ئاخاوتنی کوردی» لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦ .

٥- بڕوانە. د. وریا عومەر ئەمین، بنج و سیماو یاساکانی گوێزانەوە، رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٢١)، بەغدا، ١٩٨٩، ل٧٢-٧٦ .

سەرچاوەکان:

١- ک. ک. کوردۆییڤ، رێزمانی کوردی بەکەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی. د. کوردستان موکریانی لە زمانی روسییەوە وەری گێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، هەولێر، ١٩٨٤.

٢- د. کوردستان موکریانی - قواعد اللغه الکردیه - بغداد ١٩٨٩ .

٣- لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆر، رێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٦ .

مەحموود فتح الله، کارتەواوکردن لەزمانی کوردی، نامەی ماجستێر، ئادابی زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٨ .

٥- نووری عەلی ئەمین، رێزمانی کوردی ، چاپخانەی کامەران - سلێمانی ١٩٦٠ .